

नेपालको गण्डकी र भारतका दार्जिलिङ-असम क्षेत्रमा
प्रचलित नेपाली लोककथाको तुलना

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली विषयमा
विद्यावारिधि उपाधिका लागि
प्रस्तुत

शोधप्रबन्ध

शोधकर्ता

कल्पना त्रिपाठी

विद्यावारिधि दर्ता नं. १२/२०७२ माघे सत्र

त्रि.वि. दर्ता नं. ६-५-२८-१५४-२०१५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७९

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयमा विद्यावारिधि उपाधि हासिल गर्ने प्रयोजनका लागि श्री कल्पना त्रिपाठीले नेपालको गण्डकी र भारतका दार्जिलिङ-असम क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाको तुलना शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध हाम्रा निर्देशनमा परिश्रमपूर्वक तयार पार्नु भएको हो । यो शोधार्थी कल्पना त्रिपाठीको मौलिक शोधकार्य हो । हामी उहाँको यस शोधकार्यप्रति सन्तुष्ट छौं । उहाँले आन्तरिक तथा बाह्य मूल्याङ्कनका क्रममा आएका सुझावअनुसार आवश्यक परिमार्जन गरी यो शोधप्रबन्ध प्रस्तुत गर्नु भएको छ । अतः यस शोधप्रबन्धको आवश्यक अन्तिम मूल्याङ्कनका निम्ति अनुसन्धान समिति समक्ष सिफारिस गर्दछौं ।

प्रा.डा. ताराकान्त पाण्डेय
शोधनिर्देशक

डा. मुकुन्द शर्मा
सहशोधनिर्देशक

मिति : २०७८/१२/२०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

डीनको कार्यालय

कीर्तिपुर काठमाडौं

संज्ञानी नं.

अनुमोदन पत्र

"नेपालको गण्डकी र भारतका दार्जिलिङ-असम क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाको तुलना" शीर्षकमा विद्यावारिधि (पिएच.डी.) शोधकार्य गर्ने शोधार्थी श्री कल्पना त्रिपाठीले नेपाली विषयमा विद्यावारिधि उपाधिका लागि आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायको अनुसन्धान समितिमा शोधप्रबन्ध बुझाएकोमा अनुसन्धान समितिले उक्त शोधकार्य विद्यावारिधि उपाधि दिनका लागि उपयुक्त ठान्दाई विद्यावारिधि उपाधि प्रदान गरेको कुरा प्रमाणित गरिन्छ।

प्रा.डा.कुशुम शाक्य

डीन एवं अध्यक्ष

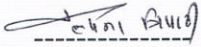
अनुसन्धान समिति

मिति २०७३/०९/२४

प्रतिबद्धता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, डीनको कार्यालयमा विद्यावारिधि उपाधिका निमित्त प्रस्तुत नेपालको गण्डकी र भारतका दार्जिलिङ-असम क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाको तुलना शीर्षकको यो शोधप्रबन्ध मैले मेरा शोधनिर्देशकका अधीनमा रही सम्पन्न गरेको मौलिक कार्य हो । प्रस्तुत शोधकार्य पूर्णतः क्षेत्रकार्यमा आधारित छ । प्रस्तुत शोधकार्यमा विभिन्न स्रोतव्यक्तिको सहयोगबाट सङ्कलित सामग्रीको उपयोग गरिएको छ । प्रस्तुत शोधप्रबन्धका तथ्य र त्यसको विश्लेषण यसअघि कहीं पनि र कुनै पनि उपाधि अथवा प्रयोजनका निमित्त उपयोग गरिएको छैन । यस शोधप्रबन्धको कुनै पाठ/अंश पुस्तक वा पुस्तकको अंशका रूपमा यसपूर्व प्रकाशन गरिएको छैन । मैले यहाँ प्रस्तुत गरेका यी प्रतिबद्धताका विरुद्ध कुनै प्रमाण भेटिएमा त्यसप्रति पूर्णतः जिम्मेवार हुनेछु ।

मिति : २०७८/१२/२०

कल्पना त्रिपाठी

शोधार्थी

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयमा विद्यावारिधि उपाधिका निम्ति मैले २०७२ सालमा नेपालको गण्डकी र भारतका दार्जिलिङ-असम क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोककथाको तुलना शीर्षकमा शोधकार्य प्रारम्भ गरेकी हुँ। विभिन्न प्रतिकूलताका कारण लक्षित समयमा शोधकार्य सम्पन्न गर्न केही ढिलाइ हुन पुग्यो र समयको यही प्रहारका परिणतिस्वरूप मैले यस शोधप्रबन्धको पूर्वमौखिक परीक्षासम्म मलाई शोधनिर्देशन गर्नुहुने आदरणीय गुरु प्रा. डा. मोतीलाल पराजुलीलाई गुमाउन पुगें। कोभिडका कारण आदरणीय पराजुली गुरुको असामयिक गृहस्थ निधनले मर्माहत त बनायो नै शोधका बाँकी कार्यभार पुरा गर्न उहाँको निर्देशन प्राप्त गरिरहने अवस्था पनि समाप्त भयो। आरम्भदेखि नै उहाँले लोकसाहित्यको अध्ययनसँगै प्रस्तुत शोधका लागि प्रदान गर्नु भएको मार्गदर्शनले मलाई यहाँसम्म आइपुग्न महत्त्वपूर्ण योगदान गरेको छ र भविष्यमा पनि गरिरहने छ। यसका लागि म उहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु र श्रद्धासुमन पनि व्यक्त गर्दछु।

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्न मैले सहशोधनिर्देशकको भूमिकामा आदरणीय प्रा. डा. ताराकान्त पाण्डेय गुरुको कुशल मार्गदर्शन प्राप्त गर्दै आएकी हुँ, र आदरणीय गुरु मोतीलाल पराजुलीको निधनपश्चात् मैले औपचारिक रूपमा उहाँलाई शोधनिर्देशक र डा. मुकुन्द शर्मालाई सहशोधनिर्देशकका रूपमा प्राप्त गरें। आरम्भदेखि नै मेरो शोधको प्रक्रियासँग राम्ररी परिचित तथा शोधविज्ञता राख्नु हुने आदरणीय गुरु प्रा.डा. ताराकान्त पाण्डेय शोधनिर्देशकका रूपमा नियुक्त हुनु भएपछि पनि मैले उहाँबाट कुशल निर्देशन प्राप्त गर्दै मेरो शोधलाई यस चरणमा ल्याइपुन्याउन सक्षम भएकी हुँ। यसै गरी सहशोधनिर्देशकका भूमिका रहनुभएका डा. मुकुन्द शर्माबाट मैले लोकसाहित्यको तुलनात्मक अध्ययनका लागि महत्त्वपूर्ण प्राज्ञिक तथा व्यावहारिक सुझाव एवं मार्ग दर्शन प्राप्त गरेकी छु। मेरो शोधकार्य र शोधप्रबन्धलाई अन्ततः यस रूपमा ल्याइपुन्याउन बहुमूल्य मार्गनिर्देशन गर्नुहुने आदरणीय शोधनिर्देशक प्रा.डा. ताराकान्त पाण्डेय र सहशोधनिर्देशक डा. मुकुन्द शर्माप्रति हार्दिक आभार तथा कृतज्ञता प्रकट गर्दछु।

प्रस्तुत शोधकार्यका क्रममा प्राज्ञिक तथा प्रशासनिक सहयोग गर्ने नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख, सम्पूर्ण गुरुवर्ग तथा कर्मचारीहरूमा हार्दिक धन्यवाद अर्पण गर्दछु।

यसै गरी अध्ययन तथा अनुसन्धानका लागि प्राज्ञिक पूर्वपीठिका तयार पारिदिनुहुने र हरेक क्षण सकारात्मक उत्प्रेरणा एवं मार्गदर्शन प्रदान गर्नुहुने भारतको उत्तर बङ्ग विश्वविद्यालयका आदरणीय गुरु प्रा.डा. मोहन पी. दाहालज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्य अगाडि बढाउने क्रममा आवश्यक सल्लाह र सुभाष प्रदान गरी अभिप्रेरणा प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरू प्रा.डा. चूडामणि बन्धु, प्रा.डा. माधवप्रसाद पोखेल, प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठ, श्री तुलसी दिवस, प्रा.डा. प्रेम खत्रीप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । आफ्नो अमूल्य समय दिएर सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्नुहुने दार्जिलिङ निवासी आदरणीय गुरुआमा रिमला मोक्तानप्रति हृदयदेखि नै आभार व्यक्त गर्दछु ।

सामग्री सङ्कलन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने नेपाली केन्द्रीय विभागको पुस्तकालय, त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, मदन पुस्तकालय एवं त्यहाँका कर्मचारीप्रति आभार प्रकट गर्दछु । शोधकार्यकै क्रममा वाराणसीय हिन्दु विश्वविद्यालयको पुस्तकालयमा अध्ययनको व्यवस्था मिलाई अन्य सामग्रीसमेत उपलब्ध गराउनुहुने प्रा.डा. सञ्जय बान्तवाज्यू र पुस्तक खरिद गर्नका लागि मार्गदर्शन गर्नुहुने प्रा.डा. दिवाकर प्रधानज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्यलाई स्वीकृत गरी अध्ययन कार्यलाई अगाडि बढाउनका लागि सहयोग गर्नुहुने त्रि.वि., मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय डीन कार्यालयका पूर्व डीन प्रा.डा. चिन्तामणि पोखरेलज्यू र पूर्व डीन तथा वर्तमान शिक्षाध्यक्ष प्रा.डा. शिवलाल भुसालज्यू, वर्तमान डीन प्रा.डा. कुसुम शाक्यज्यू, सहायक डीन प्रा.डा. दुबि नन्द ढकाल तथा डा. सुकुम शर्माज्यूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी गुरु डा. राजेन्द्र चापागाई, डा. खगराज शर्मा, डा. तुलसी गौतम, प्रा.डा. कपिल लामिछाने तथा दाजु नवीन पौडेलप्रति आभार प्रकट गर्दछु । शोधकार्यको व्यवस्थापन पक्षमा सहयोग गर्नुहुने लोकवार्ता परिषद्का सचिव डा. भक्त राईज्यूप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्यका लागि प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरूमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यस शोधका लागि आन्तरिक अभिप्रेरणा तथा उत्साह भरिदिनुहुने आदरणीय बुबा रामजी त्रिपाठी, आमा सीता त्रिपाठी, तुला दाजु स्व. टीकाप्रसाद, माइला दाजु सूर्यराज, साइँला दाजु धुवराज, प्यारो भाइ बुद्धिसागर र सम्पूर्ण परिवारजनलाई स्मरण गर्न चाहन्छु । यस शोधकार्यका लागि आन्तरिक एवं बाह्य सम्पूर्ण व्यवस्था मिलाउनुका साथै अन्य पक्षमा हार्दिकतापूर्वक सहयोग गर्नुहुने मेरा श्रीमान् डा. विमल आर. सिंहप्रति सदैव ऋणी रहनेछु । प्रस्तुत शोधकार्य यहाँसम्म ल्याई पूर्ण गराउने इच्छा हुँदा हुँदै पनि

कोरोना सङ्क्रमणका कारणले यस संसारबाट बिदा लिनुभएका आदरणीय गुरु स्व. प्रा.डा. मोतीलाल पराजुलीप्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जलीअर्पण गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्यका लागि उहाँले दिनुभएका सुभावाव तथा प्रेरणा सदैव लिइरहनेछु ।

सामग्री सङ्कलनका साथै कोरोना कालमा शोधकार्य छिटो समाप्त गर्नुपर्छ भनी साहस एवं साथ दिएर सहयोग गर्ने प्यारी बहिनी कविता सुब्बा र भाइ अरुण तामाङप्रति हृदयदेखि आभारी छु । सामग्री सङ्कलनका क्रममा वनारसमा सहयोग गर्नुहुने महेश भाइ, डिल्लीराम भाइ र दार्जिलिङको क्षेत्रकार्यमा सहयोग गर्नु हुने बहिनी अनिता राई, सुनिल भाइ तथा सुष्मा राईप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि विद्वत्वृत्ति प्रदान गरी सहयोग गर्ने विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, सानोठिमी भक्तपुर त्यहाँका कर्मचारीहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधको ढाँचा, प्रविधि र अन्य पक्षमा सुभावाव र सहयोग गर्नुहुने डा. बालाकृष्ण अधिकारीलाई हार्दिक धन्यवाद दिन्छु । प्रस्तुत शोधकार्य सफल बनाउनका लागि हृदयदेखि नै स्नेह गर्नुहुने दाजु यादव त्रिपाठी र मेडम डा. गीता त्रिपाठीमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको परिमार्जन गरी आवश्यक मूल्याङ्कन प्रक्रियाका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, डीनको कार्यालयसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

कल्पना त्रिपाठी
शोधार्थी

शोधसार

लोककथा लोकसाहित्यको सर्वप्राचीन र लोकप्रिय विधा हो । समाजको मनोरञ्जनका साधनका रूपमा रहेका यस्ता लोककथाहरू परापूर्वकालदेखि नै चलिआएका पाइन्छन् । लोकजीवनमा हस्तान्तरित हुँदै आएका यस्ता लोककथामा लोकजीवनका सुख, दुःख, हर्ष, विस्मात आदिको चित्रणका साथै सम्बन्धित क्षेत्रका रीतिरिवाज, कला, संस्कृति आदि विषयका बारेमा वर्णन गरिएको हुन्छ । नेपालको गण्डकी क्षेत्र र भारतका दार्जिलिङ, असम, सिक्किम लगायतका नेपाली भाषी क्षेत्रमा पनि यस्तै तुलनीय लोककथाहरू प्रचलित रहेका देखिन्छन् । गण्डकी क्षेत्र भन्नाले नेपालका प्रख्यात नदीका रूपमा परिचित काली गण्डकी, सेती गण्डकी, बुढी गण्डकी लगायतका ठूला नदीहरू बग्ने क्षेत्र वरिपरिको भूगोल भन्ने बुझिन्छ । यसै गरी भारतको दार्जिलिङ स्वायत्त जिल्ला र असम तथा सिक्किम राज्यमा बसोबास गर्ने नेपाली भाषी समुदायमा पनि लोकसाहित्यका अन्य विधासँगै विभिन्न विषयका लोककथा पनि प्रचलित रहेका छन् । यस्ता कथाका विषयवस्तु, प्रस्तुति शैली र भाषामा त्यहाँको नेपाली समाज र संस्कृतिकै प्रभाव छ भने एउटै भाषिक समुदायमा प्रचलित हुनु तथा बृहत् जाति समुदायको आद्य अनुभूति र परम्परासँग जोडिनुका कारण नेपालभित्र पाइने लोककथासँग ती समान पनि रहेका छन् । त्यसैले नेपाल र भारतमा उक्त दुवै क्षेत्रमा प्रचलित लोककथामा विषयगत समानता हुनुका साथै भौगोलिक दूरताका कारण तिनमा भिन्नता पनि आएका छन् । समान विषयका लोककथामा पाइने यस्तो समानता र असमानता लोकसाहित्यिक अध्ययनको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । यस्तो अध्ययन तुलनात्मक पद्धतिका आधारमा सम्पन्न गरिन्छ ।

पूर्ववर्ती अध्ययनलाई हेर्दा नेपाली लोककथाका क्षेत्रमा यस प्रकारको विशिष्ट अध्ययनको अभाव त छ नै, नेपाल र भारतका भिन्न भूगोल तर समान नेपाली भाषी क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको तुलनात्मक अध्ययन त भनै भएको छैन । यही रिक्ततालाई दृष्टिगत गरी प्रस्तुत शोधकार्यमा नेपालको गण्डकी र भारतको दार्जिलिङ-असम क्षेत्रमा प्रचलित लोककथामा केकस्ता समानता र असमानता पाइन्छन् भन्ने विषयलाई मुख्य प्राज्ञिक जिज्ञासा बनाई कथावस्तुगत, पात्रगत, अभिप्रायगत, परिवेशगत र भाषागत आधारमा तुलना गरी समानता र असमानताको पहिचान तथा विश्लेषण गरिएको छ । नेपालको गण्डकी र भारतका दार्जिलिङ-असम क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका लोककथाहरू प्रचलित छन् । यस्ता कथामध्ये कतिपय कथाका विषय समान प्रकृतिका पाइन्छन् तर तिनका नाममा भने स्थानीयताको प्रभावका कारणले विविधता रहेको देखिन्छ । यस्ता नाममा

विविधता र विषयवस्तुगत समानताको पहिचान तुलनात्मक अध्ययनका माध्यमबाट मात्र गर्न सकिन्छ । यी क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाका बारेमा विभिन्न सैद्धान्तिक आधारमा र विभिन्न उद्देश्यले अध्ययन गरिएको भए तापनि दुई भिन्न भूगोल र समान भाषिक समुदायमा प्रचलित यस्ता लोककथाका कथावस्तु, पात्र, अभिप्राय र परिवेशका दृष्टिले केकति समानता र असमानता पाइन्छन् भन्ने बारेमा भने अध्ययन कार्य हुन बाँकी नै रहेको देखिन्छ । साथै, यस्ता मौलिक लोककथाको अध्ययन गरी संरक्षण गर्नु पनि आवश्यक देखिन्छ । त्यसैले प्रस्तुत अध्ययनको मूल प्राज्ञिक जिज्ञासा अध्ययनीय क्षेत्रमा केकस्ता लोककथा प्रचलित छन् र तिनका कथावस्तु, पात्र, अभिप्राय र परिवेशमा किन र कसरी समानता र असमानता देखिएका हुन् भन्ने रहेको छ । प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य उद्देश्य समस्यामा आँल्याइएका जिज्ञासाहरूको प्राज्ञिक समाधान गर्नु हो ।

शोधकार्यको प्रतिवेदनका रूपमा रहेको यस शोधप्रबन्धलाई जम्मा छ परिच्छेदमा सङ्गठित गरिएको छ । यसको पहिलो परिच्छेदमा प्रस्तुत शोधमा अवलम्बन गरिएका शोध प्रक्रियाको परिचय दिइएको छ । यसका दोस्रो, तेस्रो, चौथो र पाँचौँ परिच्छेदमा शोधका उद्देश्य प्राप्तिका लागि शोधसमस्यासँग सम्बद्ध सामग्रीको विश्लेषण गरिएको छ । यस छैटौँ परिच्छेदमा शोध परिचयमूलक पहिलो परिच्छेदबाहेक दोस्रो, तेस्रो, चौथो र पाँचौँ परिच्छेदमा गरिएका अध्ययनको सारांश प्रस्तुत गरिएको छ भने त्यसपछि समग्र शोधका उपलब्धि सहितको सामान्यीकृत अन्तिम शोध निष्कर्ष दिइएको छ ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको दोस्रो परिच्छेदमा शोधको पहिलो शोधप्रश्न अनुरूप निर्धारित क्षेत्रमा प्रचलित समान विषयमा आधारित लोककथाका कथावस्तुमा रहेका समानता र असमानताको तुलना गरी त्यसका आधारमा ती लोककथाको मानकरूप निर्धारण गरिएको छ । यसअन्तर्गत विषय परिचय, तुलनात्मक सिद्धान्तको अवधारणा, लोककथाको कथावस्तुसम्बन्धी अवधारणा, मानकरूप सम्बन्धी अवधारणा तथा यस अन्तर्गत पनि आगम, लोप, अनुकूलन, विपर्यय र परिवर्तनको अवधारणा दिई विधातात्त्विक आधारमा दुवै क्षेत्रबाट छनोट गरिएका लोककथाहरूको विश्लेषण गरी कथावस्तुमा भेटिएका समानता र असमानताको खोजी गरी मानकरूप निर्धारण गरिएको छ । प्रस्तुत शोधप्रबन्धको तेस्रो परिच्छेदमा दोस्रो शोधप्रश्नको समाधान गरिएको छ र यस अन्तर्गत निर्धारित क्षेत्रमा प्रचलित लोककथामा प्रयुक्त पात्रको तुलनात्मक अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ । यहाँ विषयपरिचय, लोककथामा पात्रसम्बन्धी अवधारणा दिई अध्ययनका लागि छनोट गरिएका

लोककथाहरूमा प्रयुक्त पात्रको नायक/नायिका, खलनायक र सहायक पात्रहरूलाई उपशीर्षकहरूमा अध्ययनका निम्ति अनुकूल रहेका पात्रहरूको तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत शोध प्रबन्धको चौथो परिच्छेदमा तेस्रो शोधप्रश्नको समाधान गरिएको छ र यसमा निर्धारित क्षेत्रमा प्रचलित लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । प्रस्तुत शोधप्रबन्धको पाँचौँ परिच्छेदमा यस शोधको चौथो शोधप्रश्नको समाधान गरिएको छ र यसमा निर्धारित क्षेत्रमा प्रचलित लोककथामा प्रयुक्त परिवेश र भाषाको तुलनात्मक अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ । यस परिच्छेदमा विषय परिचयपछि परिवेशसम्बन्धी अवधारणा दिई सम्बद्ध कथामा प्रयुक्त परिवेश र भाषाशैलीको तुलना गरिएको छ । यस परिच्छेदमा भाषासम्बन्धी अवधारणा, लोककथामा प्रयुक्त स्थानीय शब्दको प्रयोग स्थिति आदि पक्षलाई अध्ययनको मूल केन्द्र बनाइएको छ । छैटौँ परिच्छेद शोधप्रबन्धको सारांश तथा निष्कर्ष खण्ड हो । यस परिच्छेदको उपसंहार भागमा सम्पूर्ण शोधकार्यको उपलब्धि केकस्तो रह्यो भन्ने बारेमा सामान्यीकृत विमर्श गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यको अन्त्यमा परिशिष्ट दिइएको छ ।

समग्रमा उपर्युक्त तुलनात्मक अध्ययनबाट नेपाल तथा अन्य देशमा बसोबास गर्ने नेपाली जाति, भाषा र संस्कृति सम्बद्ध सम्प्रदायमा प्रसिद्ध लोककथाको तुलनात्मक अध्ययन गरी तिनमा पाइने समानता र असमानताको पहिचान गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा स्पष्ट भएको छ । यसबाट नेपाली लोककथामा तुलनात्मक अध्ययनको सिद्धान्तको अवलम्बन गर्दा समान भाषा र जाति मात्र नभएर अन्य भिन्न जातिका संस्कृति तथा लोककथाको तुलनात्मक अध्ययन पनि गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा समेत स्पष्ट भएको छ । प्रस्तुत शोधमा गरिएको तुलनात्मक विश्लेषणबाट समान विषयका लोककथामा भौगोलिक दूरत्व तथा भिन्न भाषिक, भौगोलिक, सांस्कृतिक परिवेशका कारण लोककथाका कथानक, पात्र र तिनका कार्यव्यापार, परिवेश योजना तथा भाषा र अभिप्रायमा आगम, लोप, अनुकूलनका स्थिति प्रशस्त देखिन्छन् । यसरी एउटै भाषिक तथा सांस्कृतिक समुदायको बसोबासमा भौगोलिक दूरता बढ्दै जाँदा र भिन्न भूगोलमा भिन्नभिन्न भाषिक सांस्कृतिक समुदायसँगको सम्पर्कमा जीवनयापन गर्दै जाँदा कालान्तरमा लोकजीवनमा प्रचलित लोकथाका कुन पक्ष समान रहिरहन्छन् र कुनकुन पक्षमा परिवर्तन आई केकस्ता असमानता सिर्जना हुन्छन् भन्ने बारे प्रस्तुत अध्ययनबाट जुन निष्कर्ष प्राप्त भएको छ, त्यही यस शोधको मूल र मौलिक प्राप्तिका रूपमा रहेको छ । यसका साथै, भौगोलिक दूरताका कारण लोककथामा केही असमानता र भिन्न परिवेशगत अनुकूलन भए पनि तिनका समान अन्तर्वस्तुका आधारमा प्रत्येक लोककथाका मानक रूपको निर्धारण जसरी हुन सकेको छ, त्यो पनि यस शोधको महत्वपूर्ण प्राप्ति हो ।

विषयसूची

सिफारिसपत्र	क
अनुमोदन पत्र	ख
प्रतिबद्धता	ग
कृतज्ञताज्ञापन	घ
शोधसार	छ
तालिकासूची	ण
सङ्क्षिप्त शब्दसूची	त

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय १-२७

१.१	विषयपरिचय	१
१.२	समस्याकथन	३
१.३	शोधको उद्देश्य	४
१.४	पूर्वकार्यको समीक्षा	४
१.४.१	नेपाली लोककथाको सङ्कलन तथा अध्ययन परम्परा	५
१.४.२	नेपाली लोककथासम्बद्ध पूर्वअध्ययनको विवरण र समीक्षा	९
१.५	शोधको औचित्य र महत्त्व	१९
१.६	शोधको सीमाङ्कन	२०
१.७	शोधविधि	२०
१.७.१	सामग्री सङ्कलन विधि तथा ढाँचा	२०
१.७.२	सामग्री विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार तथा ढाँचा	२१
१.८	शोधप्रबन्धको रूपरेखा	२७

दोस्रो परिच्छेद: नेपालको गण्डकी र भारतका दार्जिलिङ-असम

क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाका कथावस्तुको तुलना

२९-१०८

२.१	विषयपरिचय	२९
२.२	लोककथाको कथावस्तुसम्बन्धी अवधारणा	२९
२.३	मानक रूपसम्बन्धी अवधारणा	३०
२.३.१	आगम	३२
२.३.२	लोप	३३
२.३.३	अनुकूलन	३३
२.३.४	विपर्यय	३४
२.३.५	परिवर्तन	३४
२.४	‘बाघ र बाहुन बाजे’ लोककथाको कथावस्तुको तुलना	३५
२.५	‘न्याउरी मारी पछुतो’ लोककथाको कथावस्तुको तुलना	४३
२.६	‘स्वार्थी साथी’ लोककथाको कथावस्तुको तुलना	४९
२.७	‘सुनकेसरी मैयाँ’ लोककथाको कथावस्तुको तुलना	५५
२.८	‘फट्याङ्ग्रे ज्योतिष’ लोककथाको कथावस्तुको तुलना	६४
२.९	‘पराक्रमी फर्सी’ लोककथाको कथावस्तुको तुलना	७३
२.१०	‘बजा लौरी’ लोककथाको कथावस्तुको तुलना	७७
२.११	‘दिदी बहिनी’ लोककथाको कथावस्तुको तुलना	८४
२.१२	‘टुहुरी’ लोककथाको कथावस्तुको तुलना	८९
२.१३	‘तोरी फुल्या गाउँ, ज्वाइँ मेरो नाउँ’ लोककथाको कथावस्तुको तुलना	९६
२.१४	‘बा डोको नफाल्नुहोला’ लोककथाको कथावस्तुको तुलना	१०४
२.५	निष्कर्ष	१०८

तेस्रो परिच्छेद : नेपालको गण्डकी र भारतका दार्जिलिङ-असम क्षेत्रमा

प्रचलित लोककथामा प्रयुक्त पात्रको तुलना

१०९-१४३

३.१	विषयपरिचय	१०९
-----	-----------	-----

३.२	लोककथामा पात्रसम्बन्धी अवधारणा	१०९
३.३	‘बाघ र बाहुन’ लोककथामा प्रयुक्त पात्रको तुलना	११५
३.४	‘न्याउरी मारी पछुतो’ लोककथामा प्रयुक्त पात्रको तुलना	११८
३.५	‘स्वार्थी साथी’ लोककथामा प्रयुक्त पात्रको तुलना	१२०
३.६	‘सुनकेसरी रानी’ लोककथामा प्रयुक्त पात्रको तुलना	१२२
३.७	‘फट्याङ्ग्रे ज्योतिष’ लोककथामा प्रयुक्त पात्रको तुलना	१२६
३.८	‘पराक्रमी फर्सी’ कथामा प्रयुक्त पात्रको तुलना	१२७
३.९	‘बजा लौरी’ लोककथामा प्रयुक्त पात्रको तुलना	१२९
३.१०	‘दिदी बहिनी’ लोककथामा प्रयुक्त पात्रको तुलना	१३३
३.११	‘टुहुरी’ लोककथामा प्रयुक्त पात्रको तुलना	१३५
३.१२	‘तोरी फुल्या गाउँ, ज्वाइँ मेरो नाउँ’ लोककथामा प्रयुक्त पात्रको तुलना	१३८
३.१३	‘बा डोको नफाल्नुहोला’ लोककथामा प्रयुक्त पात्रको तुलना	१४०
३.१४	निष्कर्ष	१४२

चौथो परिच्छेद : नेपालको गण्डकी र भारतका दार्जिलिङ-असम क्षेत्रमा

प्रचलित लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलना		१४४-१६२
४.१	विषयपरिचय	१४४
४.२	लोककथामा अभिप्रायसम्बन्धी अवधारणा	१४४
४.३	‘बाघ र बाहुन बाजे’ लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलना	१४९
४.४	‘न्याउरी मारी पछुतो’ लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलना	१५०
४.५	‘स्वार्थी साथी’ लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलना	१५१
४.६	‘सुनकेसरी मैयाँ’ लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलना	१५२
४.७	‘फट्याङ्ग्रे ज्योतिष’ लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलना	१५४
४.८	‘पराक्रमी फर्सी’ लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलना	१५५
४.९	‘बजा लौरी’ लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलना	१५६
४.१०	‘दिदी बहिनी’ लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलना	१५७
४.११	‘टुहुरी’ लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलना	१५८

४.१२	‘तोरी फुल्ने गाउँ, ज्वाइँ मेरो नाउँ’ लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलना	१५९
४.१३	‘बा डोको नफाल्नुहोला’ लोककथामा प्रयुक्त अभिप्रायको तुलना	१६०
४.१४	निष्कर्ष	१६०

पाँचौँ परिच्छेद : नेपालको गण्डकी र भारतका दार्जिलिङ-असम क्षेत्रमा

प्रचलित लोककथामा प्रयुक्त परिवेश र भाषाको तुलना

१६३-२०२

५.१	विषयपरिचय	१६३
५.२	लोककथामा परिवेशसम्बन्धी अवधारणा	१६३
५.२.१	‘बाघ र बाहुन बाजे’ लोककथामा प्रयुक्त परिवेशको तुलना	१६५
५.२.२	‘न्याउरी मारी पछुतो’ लोककथामा प्रयुक्त परिवेशको तुलना	१६६
५.२.३	‘स्वार्थी साथी’ लोककथामा प्रयुक्त परिवेशको तुलना	१६७
५.२.४	‘सुनकेसरी मैयाँ’ लोककथामा प्रयुक्त परिवेशको तुलना	१६८
५.२.५	‘फट्याङ्ग्रे ज्योतिष’ लोककथामा प्रयुक्त परिवेशको तुलना	१६९
५.२.६	‘पराक्रमी फर्सी’ लोककथामा प्रयुक्त परिवेशको तुलना	१७०
५.२.७	‘बजा लौरी’ लोककथामा प्रयुक्त परिवेशको तुलना	१७१
५.२.८	‘दिदी बहिनी’ लोककथामा प्रयुक्त परिवेशको तुलना	१७२
५.२.९	‘टुहुरी छोरी’ लोककथामा प्रयुक्त परिवेशको तुलना	१७४
५.२.१०	‘तोरी फुल्ने गाउँ, ज्वाइँ मेरो नाउँ’ लोककथामा प्रयुक्त परिवेशको तुलना	१७५
५.२.११	‘बा डोको नफाल्नुहोला’ लोककथामा प्रयुक्त परिवेशको तुलना	१७६
५.३	लोककथामा भाषासम्बन्धी अवधारणा	१७७
५.३.१	‘बाघ र बाहुन बाजे’ लोककथामा प्रयुक्त भाषाको तुलना	१८०
५.३.२	‘न्याउरी मारी पछुतो’ लोककथामा प्रयुक्त भाषाको तुलना	१८३
५.३.३	‘स्वार्थी साथी’ लोककथामा प्रयुक्त भाषाको तुलना	१८४
५.३.४	‘सुनकेसरी मैयाँ’ लोककथामा प्रयुक्त भाषाको तुलना	१८५
५.३.५	‘फट्याङ्ग्रे ज्योतिष’ लोककथामा प्रयुक्त भाषाको तुलना	१८७
५.३.६	‘पराक्रमी फर्सी’ लोककथामा प्रयुक्त भाषाको तुलना	१९०
५.३.७	‘बजा लौरी’ लोककथामा प्रयुक्त भाषाको तुलना	१९२

५.३.८	‘दिदी बहिनी’ लोककथामा प्रयुक्त भाषाको तुलना	१९३
५.३.९	‘टुहुरी छोरी’ लोककथामा प्रयुक्त भाषाको तुलना	१९५
५.३.१०	‘तोरी फुल्ने गाउँ, ज्वाइँ मेरो नाउँ’ लोककथामा प्रयुक्त भाषाको तुलना	१९६
५.३.११	‘बा डोको नफाल्नुहोला’ लोककथामा प्रयुक्त भाषाको तुलना	१९९
५.४	निष्कर्ष	२०१

छैटौँ परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष **२०३-२१०**

६.१	विषयपरिचय	२०३
६.२	परिच्छेदगत सारांश	२०३
६.३	निष्कर्ष	२०५
६.४	भावी शोधका लागि सम्भावित शोधशीर्षक	२१०

परिशिष्टहरू

परिशिष्ट ‘क.’	नेपालको गण्डकी क्षेत्रमा सङ्कलित लोककथाहरूको सूची	२११
परिशिष्ट ‘ख.’	भारतका दार्जिलिङ-असम क्षेत्रमा सङ्कलित लोककथाहरूको सूची	२५०
परिशिष्ट ‘ग.’		
ग.१	नेपालको गण्डकी क्षेत्रका लोककथा वाचकहरूको सूची	३००
ग.२	भारतका दार्जिलिङ-असम क्षेत्रका लोककथा वाचकहरूको सूची	३०१
परिशिष्ट ‘घ.’		
घ.१	नेपालको गण्डकी क्षेत्रको नक्सा	३०२
घ.२	भारतको दार्जिलिङ-असम क्षेत्रको नक्सा	३०३
सन्दर्भ सामग्रीसूची		३०४

तालिका सूची

तालिका नं. : २.१	‘बाघ र बाहुन’ लोककथाको मानक रूप	३७
तालिका नं. : २.२	‘न्याउरी मारी पछुतो’ लोककथाको मानक रूप	४६
तालिका नं. : २.३	‘स्वार्थी साथी’ लोककथाको मानकरूप	५१
तालिका नं. : २.४	‘सुनकेसरी मैयाँ’ लोककथाको मानकरूप	५७
तालिका नं. : २.५	‘फट्याङ्ग्रे ज्योतिष’ लोककथाको मानकरूप	६६
तालिका नं. : २.६	‘पराक्रमी फर्सी’ लोककथाको मानकरूप	७६
तालिका नं. : २.७	‘बजा लौरी’ लोककथाको मानकरूप	८०
तालिका नं. : २.८	‘दिदी बहिनी’ लोककथाको मानकरूप	८६
तालिका नं. : २.९	‘टुहुरी’ लोककथाको मानकरूप	९१
तालिका नं. : २.१०	‘तोरी फुल्या गाउँ, ज्वाइँ मेरो नाउँ’ लोककथाको मानकरूप	९८
तालिका नं. : २.११	‘बा ! डोको नफाल्नुहोला’ लोककथाको मानकरूप	१०५

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

उद्ध.	-	उद्धरण
प्रा.	-	प्राध्यापक
पृ. सं.	-	पृष्ठ सङ्ख्या
पू.	-	पूर्णाङ्क
प्रो.	-	प्रोफेसर
वि.सं .	-	विक्रम संम्बत्
सम्पा.	-	सम्पादन/सम्पादक
स्व.	-	स्वर्गीय
नं.	-	नम्बर
प्रा.लि.	-	प्राइवेट लिमिटेड
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय